

УДК 821.161.2.0(092):811.161.2'373
DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-8

ДУДЕНКО О. В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ 'ЗРАДА' В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО («ЗРАДА (ZRADA, MADE IN UKRAINE)»)

У статті розкрито засоби репрезентації концепту 'зрада' у дискурсі однойменного роману Євгенії Кононенко («Зрада (Zrada, made in Ukraine)»), з'ясовано семантичну структуру концепту в авторській інтерпретації. Для повноти відтворення змістового компонента концепту визначено концепти, з якими встановлено опозиційні та асоціативні відношення.

Ключові слова: концепт 'зрада', роман Євгенії Кононенко «Зрада (Zrada, made in Ukraine)», семантична структура концепту, опозиційні та асоціативні концепти.

DUDENKO O.

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

VERBALIZATION OF 'ZRADA (BETRAYAL)' CONCEPT IN YEVHENIYA KONONENKO'S EPONYMOUSLY-NAMED NOVEL («ZRADA (ZRADA, MADE IN UKRAINE)»)

The concept 'betrayal' is a key one in the Ukrainian linguistics, so the ways of its verbalization by different authors are among main interests to linguists. The artistic discourse includes the notions that are not elucidated but remain in the subtext and, as a consequence, are verbalized descriptively with the help of periphrases and synonymous substitutions. Therefore, observation of the concept representation in the discourse of an individual author is relevant for linguistic studies nowadays.

The object of the research is Yevheniya Kononenko's novel "Zrada (Zrada, Made in Ukraine)", which was published in 2002. The name of the mentioned concept does not only nominate but permeates the entire work.

The purpose of the article is to reveal the means of 'betrayal' concept representation in the novel's discourse, present the author's vision and find out semantic structure of the concept.

It has been found that in the novel the concept 'betrayal' has the following semantic manifestations: treason; betrayal of mother or father, betrayal of mother's memory, betrayal of family; betrayal of comrades; treachery; apostasy; adultery; intentional violation of the Hippocratic oath etc. The writer focuses most on adultery, although the medical neglect (betrayal of profession) caused the worst consequences and resulted in human death.

The author tries to search for the essence of betrayal, claims that it is non-observance of the sacrum, adopted by a certain society, and states the betrayal to be as terrible sin as murder. The writer assures that even "a change in the social and cultural paradigm" will never affect the negative attitude of the society to betrayal and betrayers.

To complete the reproduction of the concept's semantic component, the concepts in oppositional and associative relations with 'betrayal' one have been defined. Among the associative concepts there are such as 'murder', 'sin', 'revenge', 'deception', 'freedom' while the concepts of 'fidelity' and 'innocence' are among opposite ones.

Key words: 'betrayal' concept, Yevheniya Kononenko's novel "Zrada (Zrada, made in Ukraine)", semantic structure of the concept, oppositional and associative concepts.

Постановка проблеми.

Новітні тенденції розвитку сучасної лінгвістики спонукають до глибшого прочитання художнього дискурсу. Крізь мовні партії персонажів проступає індивідуально-авторське розуміння світу, людських стосунків і вчинків. Вербалізована у мовленні, індивідуальна свідомість відбиває колективну, водночас вона доповнена попереднім життєвим досвідом автора, його переживаннями.

Неабиякий інтерес викликають способи авторської вербалізації концептів, що належать до ключових в українській лінгвокультурі. Адже, як стверджує Г. Слишкін, концепт «належить свідомості, детермінується культурою та опредмечується в мові» [1: 9]. Проте різні історичні епохи мають свій дискурс: із часом трансформуються лексичні значення, з'являються нові способи їх вираження. Як зазначає Л. Довга, аналіз поступового розширення змісту терміна дає можливість виявити, як змінювалися моральні норми та уявлення соціуму, закріплюючись і на вербальному рівні [2]. Тому спостереження за репрезентацією ключових концептів у дискурсі окремих періодів і навіть в дискурсі окремого автора є актуальними для мовознавства.

Аналіз останніх досліджень.

Концепт 'зрада', як доводять дослідники, теж належить до ключових. Так, Л. Ясногурська, посилюючись на дослідження Е. Лассана, серед чинників, які свідчать про важливість концепту для певної лінгвокультури, називає «розповсюдженість мовлення про концепт у сильних місцях тексту – початку і кінці; використання цього імені чи його антонімів в назвах статей, книг, віршів; створення метафор, які визначають роль концепту в картині світу мовця, а також метафор, які стали афоризмами; використання цього імені для називання матеріальних об'єктів... і т. ін.» [див. 3: 219]. І, як приклад номінативної функції концепту, показує назви окремих творів українських сучасників II пол. XX – поч. XXI ст. (І. Смолій «Зрада» (1959); С. Даниленко «Дорогою ганьби і зради: історична хроніка» (1970); Є. Кононенко «Зрада» (2002); Б. Бойчук «Гуцульська зрада» (2012); С. Курило-Шванс «Вірність і зрада» (1997); Р. Іванченко «Зрада, або як стати

володарем» (1996); Л. Добровольська «Любов і зрада» (1999); А. Кожухар «Любов і зрада» (2007); І. Макаров «Любов і зрада» (2007); М. Родиченко «Зрада і кара» (2006) та ін.) [там само: 220].

Названий концепт неодноразово потрапляв у поле наукових зацікавлень дослідників. Найвагомішими для нашої розвідки є праці Л. Ясногурської, присвячені лінгвістичному аналізу концептосфери ЗРАДА [3, 4, 5]. Дослідницею детально проаналізовано наукові праці попередників, у яких названий концепт був об'єктом аналізу; здійснено структурно-семантичний, когнітивний, лінгвокультурологічний і прагматичний аналіз концепту ЗРАДА в українській та англійській мовах із застосуванням корпуснобазованого підходу (у прикладному, лексикографічному та ідеографічному вимірах), виявлено семантичні профілі в межах відповідних концептосфер та аксіологічних опозицій, здійснено фреймове моделювання концепта, встановлено когнітивно-метафоричні моделі (напрями метафоризації), простежено механізми фразеологічної концептуалізації ЗРАДИ, з'ясовано дистрибутивні зв'язки ключових лексем в межах відповідних концептополів з огляду на ядерну і маргінальну зону їх функціонування [5: 1]. Дослідниця послуговується конкордансами – контекстами вживання шуканих одиниць із Корпусу української мови та відповідного Корпусу англійської мови.

Слушною вважаємо думку російської дослідниці Н. Скородумової, що концепт **‘зрада’** належить до морально-етичної концептосфери, адже постає з низки фактів людської діяльності, вчинків, емоцій і переживань, з рефлексії міжособистісних взаємин. Кожна особистість пізнає його через особистий соціальний досвід, а також досвід попередніх поколінь, традиції суспільства, до якого вона належить [6].

Щодо досвіду попередніх поколінь, то тут значущими є дослідження Н. Білоус та Л. Довгої [7, 2]. Так, в історіографічній праці Н. Білоус, присвяченій дослідженню «вірності» і «зради» у світосприйнятті міщанства Київщини та Волині в XVI – першій половині XVII ст., зазначено, що за Литовськими Статутами того часу зрадниками вважали 3 категорії злочинців: порушників вірності великому князю; слуг, що підняли руку на свого пана, і осіб, які здійснили потаємне «зрадницьке» вбивство. Таких злочинців не просто страчували, а четвертували чи садили на палю [7: 143]. Зрадою було порушення урядниками присяги місту чи громаді, обман у торгівлі чи ін. справах; зрадою вважали підступність при скоєнні тяжких кримінальних злочинів [7: 149–153]. Подружню невірність, або перелюб, вважали тяжким гріхом, а в правовій сфері кваліфікували як злочин, що карався смертю. На його означення у тогочасних нормативних документах і законодавчих збірниках не вживали слово «зрада», а тільки «чужолозство» [7: 154]. Дослідниця робить висновок, що в ранньомодерному суспільстві зрада засуджувалася дуже гостро і ототожнювалася зі злом і безчестям, а зрадці – зі злочинцями; хоча в побутовому житті це слово вживали досить часто на позначення будь-якого непорядного («неадекватного») вчинку [7: 158].

У своєму культурологічному дослідженні, присвяченому уявленням про вірність та зраду українських інтелектуалів XVII ст., Л. Довга стверджує, що зміст терміна «зрада», тобто дії, які підпадали під нього, та відповідальність за зрадницький вчинок далеко не завжди були сталими. Його тлумачення залежало не тільки від часу вживання, а й від типу текстів (наприклад, література світського характеру, правові документи чи богословські трактати і проповіді) [2]. Дослідниця зосереджує увагу на трактуванні поняття «зрада» у трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку». Як і в попередній праці, тут дослідниця доводить, що у богословських текстах епохи середньовіччя значення цього поняття не завжди збігалося зі світським: корелювалося переважно з проблемами віри (зрада Богові, безбожність) і не набувало виразного соціального значення. Наприклад, подружня невірність не вважалася зрадою, оскільки оцінювалася не з погляду відносин між людьми, а з погляду порушення обітниць таїнства шлюбу, відтак це було не зрадою, а перелюбом.

На думку І. Гізеля, будь-який гріх є зрадою, оскільки сама здатність чинити гріх є порушенням вірності Богу та Його заповідям. Згідно з трактатом, зрадницькі вчинки можуть бути скоєні стосовно трьох об'єктів: конкретного індивіда, рухомого та нерухомого майна і таємної інформації. В останньому випадку зрадою буде не тільки видання довіреної іншою особою таємниці, а й спроба підступом чи обманом здобути закриту інформацію (наприклад, відкривання та читання чужих листів) [2].

Значущими є дослідження, у яких концепт **‘зрада’** розкривається на матеріалі інших мов або у зіставленні з ними. Наприклад, М. Іванченко у своїй роботі аналізує способи лексичної репрезентації концепту в англійській мові і пропонує його семантичну структуру [8]. На думку авторки, у структурі концепту **‘зрада’** можна виділити такі семи: державна, політична зрада, доносити, ошукувати, шахраювати, розкривати секрет, обманювати (свідчити неправдиво), хитрити, обмовляти, зраджувати любовні стосунки, спокушати, маніпулювати, порушувати закон [8: 59].

У роботі Н. Панфілової розкрито одну із сем аналізованого концепту – державницьку зраду (treachery) – в українській та англійській мовних картинах світу [9]. Дослідниця робить висновок: державна зрада в англійській мові пов'язується з поняттям монархії, монарха, сюзерена; і в обох мовах зафіксована низка імен, що стали загальними назвами зрадників (квіслінг, або Benedict Arnold, Bolo, Brutus, Catiline – в англійській мові, а в українській – лексеми власівець (власовець) і хрунь). Проте в англійській мові існує низка синонімічних лексем до treason (зрада), наприклад, complot (змова), insurrection (повстання), intrigue (інтрига), mutiny (заколот), rebel (повстання), revolt (повстання), revolution (революція), sedition (заклик до заколоту), чого немає в українській мові [9: 446].

Заслужують на увагу і роботи, присвячені розкриттю індивідуально-авторського розуміння аналізованого концепту. Наприклад, літературознавче дослідження О. Векуа, виконане на матеріалі драматичної поеми Ліни Костенко «Сніг у Флоренції», або праця О. Сазонової, де розкрито специфіку опозиційного дискурсу «кохання – зрада – смерть» у творчості М. Коцюбинського та М. Могилянського; або робота С. Кобути, де аналізується реалізація концепту 'державна зрада' в романах Івана Багряного «Сад Гетсиманський» та Джорджа Орвелла «1984», та ін.

Об'єктом нашого дослідження став саме роман Євгенії Кононенко «Зрада» (Zrada, made in Ukraine), опублікований у 2002 р., у якому ім'я концепту не лише номінує, а й пронизує увесь твір.

Мета статті – розкрити засоби репрезентації концепту 'зрада' у дискурсі роману, авторське бачення концепту, з'ясувати його семантичну структуру. Водночас розгляд концепту передбачає визначення опозиційних та асоціативних із ним концептів.

Виклад основного матеріалу

У сучасному розумінні зрада – це порушення вірності кому-небудь або чому-небудь. Вона може виникати лише у соціальних стосунках, зокрема сімейних, кланових, партійних, державних, релігійних, етнічних, расових та ін. (типу: мати – дитина, брат – брат/сестра, товариш – товариш, громадянин – держава тощо), де використовується категорія *віра* в довірчих процесах, що у них можуть з'являтися. Як зазначено у Вікіпедії, саме *віра* детермінує стовідсоткову передбачуваність результатів довірчих процесів. Тому у випадку невідповідності отриманого результату з очікуваним і говорять про категорію *зради* (Вікі).

Сучасні словники так само пояснюють термін. У СУМ зазначено, що зрада – це, по-перше, перехід на бік ворога; віроломство, зрадництво; по-друге, порушення вірності у коханні, дружбі; по-третє, відмовлення від своїх переконань, поглядів і т. ін. (СУМ: в 11 т. – Т. 3, 1972. – С. 696). В «Українській малій енциклопедії» проф. Є. Онацького (1959) теж пояснено, що зрада – це порушення обов'язку вірності. Сюди автор відносить «випадки сторожа, що робиться злодієм; опікуна, що обкрадає довірену йому сироту; адвоката чи судді, що дають себе підкупити; чоловіка чи жінки, що присягають у церкві на вірність один одному і чужоложствують з іншими; громадянина, що зраджує свою Батьківщину...» (УМЕ. 1959. – Т. 2, кн. 4: Літери Ж – Й. – С. 513–515: 513]. Таким чином, за стереотипними уявленнями, зрада виникає при порушенні присяги, морального обов'язку, при обманних діях чи нечесних вчинках – скрізь, де посягають на довіру і віру.

Нас цікавить, який зміст охоплює концепт 'зрада' в однойменному романі Є. Кононенко, адже, як зазначає Н. Єсипенко, «саме авторська мова гнучка й більш чутлива до змін як у мовному, так і в соціально-культурному середовищі. На відміну від дослідження концептів на основі їх тлумачення у словниках, сталих фразеологізмів, синонімічного й антонімічного рядів тощо, авторський текст дає змогу побачити матеріал в іншому ракурсі, уможливує порівняльний аналіз загальнонародних й індивідуально-авторських особливостей осмислення концепту та виявлення сфер його вираження (доменів) в окремому ... творі» [10 : 38].

Починається роман епіграфом – словами Оксани Самари «Що зрада є? Усе на світі зрада...». Він суголосний із пошуками авторки роману сутності і причин зради. Тому не даремно сцена початку вистави «Дорога Зради», про яку і про авторів якої йдеться у романі, повторюється двічі – на початку і вже під кінець твору. Там є слова: *Ну чому, чому, чому люди зраджують? Ну скажіть мені, чому?.. – Через вроджену зінсутність... через брак належного виховання... через погані приклади зусібіч... і взагалі!.. – А от і не «взагалі»! Люди зраджують тому, що бути вірним не вигідно! Вірність аж ніяк не винагороджується в цьому світі, і особливо в Україні. – То, по-вашому, вірність можна купити за гроші, а зрада – там, де погано заплатили? – Ні, зрада може бути й там, де заплатили добре, якщо хтось заплатить ще більше. І не обов'язково грошима... (Зр – тут і далі цит. за електрон. дж.).*

Констативно звучить думка: *Українці весь час зраджують. Скільки живуть, стільки й зраджують (Зр). Або: Ми зраджуємо і друзів, і ворогів, і подружжя, і навіть себе. Нас у світі знають, як зрадників! (Зр).* І така узагальненість, хай і дещо образлива, підтверджується на сторінках роману. Розуміємо, що не тільки Вероніка Стебелько «*р е ф л е к т у в а л а про сутність вірності й зради, а також про їхню мистецьку інтерпретацію*», «підходила до осмислення самого поняття зради в усій широті його семантичного поля», але й сама письменниця прагне зробити це.

І зрада постає у романі в різноманітних проявах. Рядки «*дві жінки, дружина й мати, нарешті дочекалися чоловіка і сина зі сталінських таборів*» (із сюжету згаданої вистави) уважний читач сприймає як імпліцитну інкриміновану державну зраду, яку «шили» усім репресованим у сталінські часи.

Про зраду Батьківщини йдеться, ніби до слова, й у рядках: *Нерухомість в Україні скоро коштуватиме мільйони! За неї варто зрадити і маму, і тата, і саму Вкраїну!.. (Зр).*

Про можливу зраду віри згадується у словах: *Що означає оте «за вашим християнством»? Ви зрадили нашої християнській вірі? (Зр).*

Про ймовірну зраду товаришів, ідей читаємо, коли розгортається сюжет вистави: *Тепер вона (зраджена жінка у виставі) бачить сенс свого життя у тому, щоб довести: ніби той, хто видавався героєм нації, обтяжим дубом, останнім пристановищем людської гідності у ті страшні часи (йдеться про її репресованого чоловіка), насправді був зрадником своєї справи, своїх товаришів... (Зр).* Коли ж до неї

приходять її колеги по роботі, аби вона долучилася до викривальної справи, яку ж сама розпочала, «вона відмовляється брати участь у війні проти начальника, і їй байдуже, що вона підводить колег. Ні, вона **не зраджує їх, то дрібниці!**...» (Зр).

Письменниця не обходить і сімейні стосунки. У сюжеті вистави згадується і про зраду матері: *А мати сумує на іншому кінці міста. Їй не знайшлося місця на цьому святі. Син приходить до неї тільки з дружиною, а їй так хочеться поговорити з ним наодинці! Вона розцінює його поведінку як зраду матері, яка народила і виростила його. І також із усіх сил підтримувала його на засланні* (Зр).

Читаємо у романі і про зраду пам'яті матері: *Вікторія не змогла втримати посмішку і сказала батькові, що він, здається, класний мужик. А потім згадала, що сьогодні дев'ятини по мамі і відчула, що зраджує її світлу пам'ять, заграючи з батьком* (бо мати покинула батька і не простила його) (Зр).

Дмитро Стебелько, один із головних персонажів роману, зрадницею вважає певний час і власну доньку, коли та разом із матір'ю покинула його: *А тоді, в ті очманілі дні, він для себе міцно пов'язав доньку із дружиною, весь час пам'ятаючи її осканжені очі в той день. Теж зрадниця! Все в тебе було, все! Батько все робив для тебе!* (Зр).

Зрадницею родини названо в романі і Вікторію Стебелько, адже вона через кримінального п'яницю-батька покинула власний дім ще у 16 років і туди довго не з'являлася, навіть на материн похорон: *Зрадниця? – Так. Адже Вероніка в якомусь розумінні зрадила свою рідню, своє походження, батька й матір*... (Зр).

Коли психоаналітик запитала Дмитра, чи були у нього тяжкі моменти, пов'язані зі зрадою, він пригадав зраду друга: *У мене в Політехнічному інституті був друг. Близького друга в мене потім не було. Він поїхав... ну, ви розумієте, емігрували його батьки, і він поїхав з ними. Але справа була власне не в його від'їзді. Справа була в тому, що він до останньої миті не казав мені, що їде. ...І в мене було таке враження, що він зрадив не тільки мене, він зрадив усе, що було між нами*... (Зр). І от коли друзі зустрілися через багато років, Дмитро зізнався: *Я в душі не прийняв його вибачень, але відчував, що насолоджуюся життям, коли ми сиділи в шикарному ресторані за його гроші. І коли все це скінчилося, я відчув, що зрадив сам себе і свою юність. Мені й досі неприємно згадувати той вечір*... (Зр).

Про зраду себе думає й Адріян Борич, один із негативних персонажів роману, коли пригадує свої стосунки з жінками. Читаємо: *Він любив багатьох жінок, бо зрадив би себе, аби любив якусь одну* (Зр).

Євген Мурченко, автор п'єси у романі, вважав її зрадою своїх інтересів, адже займався виключно гуманітарними дослідженнями, близькими своїй душі: *Завдяки одному з таких досліджень він познайомився з Веронікою. А потім для неї він написав п'єсу. То була його перша робота на замовлення, перша зрада статусу гуманітарія на волі*... (Зр).

Однак усі ці зради тьмяніють порівняно з подружньою зрадою, яку авторка показує багатопланово. Виходить, що усі жінки і чоловіки, про яких йдеться у романі, були причетні до подружньої невірності. Розглянемо, як репрезентовано ці стосунки.

Стрижневою у романі є лінія стосунків Вероніки і Дмитра Стебельків. Читач дізнається про зраду дружини: *А все почалось (або все закінчилось?) того дня, коли дружина тоскно подивилася йому в вічі й ледь вимовила безбарвними губами: – Я зрадила тебе* (Зр). У відповідь на це Дмитро «люто стиснув зуби і з усієї сили зацідив їй кулаком у вилицю» (Зр). Унаслідок удару стався перелом виличної кістки, який до пів року лікували найкращі лікарі Києва. Вероніка забрала 16-річну доньку і покинула чоловіка. І коли за півтора року Дмитро дізнався про таємничу смерть Вероніки, він із завзяттям детектива намагався з'ясувати: *З ким була вона, коли пішла від нього? З ким зрадила його?* (Зр).

Виявилося, що на той час Вероніка не мала нікого. Стосунки з іншим, Євгеном Мурченком, у неї з'явилися пізніше, через рік: *...був зв'язок, на який одружена жінка права не мала. Втім, Вероніка вже тоді не вважала себе одруженою жінкою. Та любов, од якої тьмариться світ, од якої не знаєш, на якому ти світі – на цьому чи на тому*... (Зр). Вероніка не розкаювалася у цих стосунках, думаючи: *Але чи є гріхом ця любов, коли відчуваєш: це – життя, життя, а поза тим немає слів* (Зр).

Проте про Дмитра дізнаємося, що у нього було багато моментів подружньої невірності: *Він не вважав подружньою зрадою те, що траплялося в нього з Катериною Рачко та іншими будівельницями. Мужик, який працює так, як він, може собі дозволити таке!* (Зр). Навіть його коханка, Катерина Рачко, докоряла йому: *Ти, звичайно, і не вважаєш, ніби зраджуєш. Ти просто знімаєш напругу після важкого робочого дня. А до неї, мабуть, в тебе зовсім інші вимоги* (Зр).

Дмитрову матір, Марію Степанівну, яка працювала директором лісокомбінату, чоловік покинув із трьома дорослими синами – їй ніколи було дбати про побут, приготування їжі тощо. Він не пішов до іншої, просто відселився у якийсь літній будиночок, однак Марія вважала це зрадою, повторюючи: *Де зрада, там нема прощення!* (Зр).

Марина, «гарна до непристойності» невістка Марії, зраджувала її синові, п'яничці Валерію, із барменом з автозаправки. Правда, померла від апендициту від невчасно наданої допомоги.

Інша невістка Марії, Лариса, знала, що її чоловік, Володька, теж «підгулював». Проте уважний читач розуміє, що Лариса теж не безгрішна, зі слів: *...це ніяк не позначалось на нашому подружньому житті. – Позначалося, і в позитивний бік, – хитро посміхнулася Лариса, демонструючи великий досвід шлюбної та позашлюбної практики* (Зр).

Мати Євгена Мурченка, Тетяна Вікторівна, лікар-травматолог, яка витягала з того світу сотні скалічених в аваріях людей, виявляється, теж порушила подружню вірність своєму чоловікові, за що її ганебно вигнали з дому з піврічної дитиною на руках. Причому, за словами її чоловіка, Захара Івановича, теж лікаря, вона «порушила... **культуру зради**»: *А хіба у зради є культура? – Є, мабуть. Вона привела коханця... вона привела його на шлюбне ложе. Якби я зраджував, я знайшов би для того інше місце* (Зр).

Однак Тетяна Мурченко, як з'ясувалося наприкінці роману, вчинила навмисне вбивство, позбуваючись Вероніки, подруги її сина, за допомогою ін'єкції деоксидоміна, заспокійливого засобу, який у тої викликав набряк гортані. І це була інша зрада, як з'ясувалося, найгірша в романі за своїми наслідками, – порушення клятви Гіппократа, яку дають усі лікарі. Мати ні з ким не хотіла ділити дорослого сина, і в цьому шукала собі виправдання.

Схожу ситуацію представив у своїй п'єсі Євген, ніби пророкуючи розвиток власних життєвих подій. За сюжетом вистави, мати за допомогою анонімного листа звела наклеп на рідного сина, ніби він зраджував своїй дружині у Сибіру. Цим вона зруйнувала синове життя, бо дружина його вигнала. Потім мати призналася синові, заявивши: *Ти маєш радіти, що завдяки мені ти позбувся цієї жахливої жінки* (Зр). Там, у виставі, «після досить гострого діалогу з матір'ю син іде з дому, йде невідомо, куди. Він знає, що дружина його не прийме, але він іде світ за очі. А мати лишається сама святкувати свою піррову перемогу» (Зр). Женик Мурчик, як називали сценариста друзі, тоді ще не знав, що передбачив події свого життя – після розкриття материного злочину він так само посварився з нею і пішов жити до батька, з яким ніколи досі не спілкувався.

Таким чином, ми бачимо, що у романі ніби найбільше зацентовано на подружній зраді. Принагідними тут будуть слова старої акторки, яка навчала юну Віку Стебелько, доньку Вероніки і Дмитра: *Запам'ятай, руку допомоги в цьому житті тобі реально подадуть тільки жінки. А чоловіки завжди підведуть, ошукають і зрадять. Ти можеш зійтися з чоловіком, це твоє жіноче право. Але якщо це станеться, ти маєш бути готова до будь-якої зради. Жінки теж можуть зрадити, але то неодмінно буде через чоловіка* (Зр).

Письменниця дошукується сутності зради. Для цього вводить у сюжет діалог Дмитра із психоаналітиком: *Що для вас є зрада? – Зрада – це найстрашніший гріх. Такий самий, як і вбивство. – Ви християнин? – Мабуть... Хоч нас і виховували як атеїстів... А чому ви питаєте про релігійне виховання? – Тому, що ви пояснюєте зраду з позицій християнської системи цінностей, хоч самі не маєте християнського виховання. Чому зрада – така жахлива річ? – Традиційно зрада є найтяжчим гріхом. – А може, традиція вичерпалася? Часи помінялися, і зрада не є вже таким страшним переступом? – Навіть і без християнства – немає нічого гіршого від зради. Ще й до християнства ніхто не шанував зрадників і зрадниць...* (Зр).

В іншому місці на запитання: «А що таке зрада?» словами Катерини Рачко, колишньої полюбовниці Дмитра, авторка відповідає: *Зрада – це недотримання сакруму, чинного в певному соціумі* (Зр). (до слова: **сакрум** – це сфера святості, довкола якої концентруються вірування, обряди та релігійні практики).

Таким чином, авторка підводить до висновку, що навіть «зміна соціокультурної парадигми», про яку згадується у романі, ніколи не вплине на ставлення соціуму до зради і зрадників.

Наприкінці роману Дмитро, який так трагічно обпікся на недовірі до власної дружини, що заявила про зраду, а її, виявляється фізично не було, зрозумів свою помилку і дійшов висновку: *У кожному з нас має бути закладений отой надчутливий детектор, який сигналізує: тут зрада! а тут її немає, тільки зовнішня подоба зради. Катерина Рачко говорила, ніби зрада – це порушення сакруму, чинного в певній системі цінностей. Ні, це не так! Загальноприйнята система цінностей може бути облудною! Найдосконаліший індикатор – всередині нас. Цього не можна сформулювати, тут неможливий ні суд за кодексом, ні суд за прецедентами. Тільки прислухатися до власного сумління!* (Зр).

Про міжмовні паралелі та семантичну глибину самого слова авторка роману зазначає: *Спочатку виникли проблеми з перекладом назви спектаклю (вистава «Дорога Зради» в англійській версії іменувалася ZRADA. Made in Ukraine). В англійській мові існує багато слів: treason – зрада батьківщині або справі життя, betrayal – зрада друзів, adultery – подружня зрада. Але жодне з англійських слів не може бути таке трагедійно всеохопне, як українське. І російські слова – вероломство, предательство, измена – не в змозі передати тої концентрації думок, почуттів і всього іншого, як коротеньке українське слово. В ньому – вся нелегка трагічна доля українського народу. І, варто відзначити, що саме внаслідок гастролей аматорського колективу «Трясиспис» на американських теренах слово zrada почало входити до щоденного вжитку актуальної американської мови подібно до слів gorylka, pyzanka, baba...* (Зр).

Сутність і значущість етико-філософського концепту яскравіше розкривається у його зіставленні або протиставленні з опозиційними концептами. Тому концепт 'зрада' авторка роману, за фахом лінгвістка, репрезентує за допомогою опозиційних пар. Найперше протиставляє зраду вірності. Це неодноразово підтверджується контекстами, наприклад: *Дружина звиряється свекрусі, як жінка жінці, що вона ні разу не зрадила коханого протягом цих шести років. А свекруха натякає: подружня вірність – це тільки дециція з того, на що заслуговує такий незрівнянний чоловік, як її син, бо він – цвіт нації і людства загалом* (Зр);

А потім вона зрозуміла, що силами аматорського колективу великої п'єси не поставиш. Значно краще було б зробити сучасну п'єсу, де якомога всебічніше розкрити питання зради й вірності... (Зр);

...Вона (Вероніка) вже давно не думала про те, як краще зустріти після роботи втомленого тяжкою працею чоловіка, а напружено міркувала, або як висловлюється Лариса, *р е ф л е к т у в а л а* про сутність **вірності й зради**, а також про їхню мистецьку інтерпретацію (Зр);

Вони довго говорили про н'єсу, про трансформацію понять **вірності й зради** в сучасному розумінні... (Зр).

Таке протиставлення є стандартним, стереотипним, адже зрада, по суті, і є порушенням віри і довіри. Але в авторському осмисленні бачимо не єдину опозицію: виникає оказіональне протиставлення **зрада – чистота, і воно** не випадкове, адже це протиставлення невірності, облуди – чистоті помислів, чистоті вчинків, безгрішності, наприклад: *А він, отой утомлений тяжкою працею чоловік, не загорлав: хто? Просто зацідив ув око. А вона була тоді чиста перед ним* (Зр); *Втім, у Лариси своє бачення того, що таке чиста жінка. Якщо мужики брудні за визначенням, то чому жінки мають бути чистими? У Лариси є причини так думати. Володька підгулював...* (Зр). Тут прикметник *брудний* є контекстуальним синонімом до *зрадливий*, що засвідчує семантика дієслова *підгулювати*, тобто не берегти подружню вірність (Підгулювати. 3. Час від часу бувати, зустрічатися з ким-небудь; гуляти (СУМ: в 11 томах. Т. 6, 1975. С. 420)). Але якщо у цьому контексті використано переносне значення слова *брудний*, то можемо спостерігати цю опозицію і з прямим значенням цього слова: *Надворі падав зрадливий млявий сніг, який принесе не білу красу на деревах і дахах, яку нібито обіцяє, а чорну грязюку на асфальті, заляпані ноги, огидну вологу всюди*. Тут виразними стають асоціації **зрада – бруд і чистота – краса**.

Відзначимо, що авторка роману використовує не лише опозиційні пари, але й асоціативні концепти, які пов'язані між собою, наприклад, причиново-наслідковими зв'язками. Так, у тексті роману неодноразово постають суміжними поняття **зрада – вбивство**: (Вероніка) *...знала «Титарівну» Шевченка. Не можна було слухати без трепету, як маленька дівчинка читала про вбивство і зраду...* (Зр); *Але в зраді або в убивстві має бути якийсь сенс* (Зр); *За нерухомість люди підуть на будь який гріх! І на зраду, і на вбивство!* (Зр).

Що перше, що друге є гріхом. І перше, і друге є порушенням віри, Божих заповідей. Тому не дивно, що лексема *гріх* навіть тут є суміжною. Можемо говорити і про асоціативну пару **зрада – гріх**, яка репрезентується у багатьох конситуаціях, пов'язаних із подружньою зрадою. Концепт не завжди називається своїм іменем, іноді передається евфемістично, описово, наприклад, *зв'язок, на який одружена жінка права не мала: Отой блондинистий шмаркач в окулярах говорив до його дружини «пані Вероніко»*. Але між ними був *зв'язок, на який одружена жінка права не мала*. Втім, Вероніка вже тоді не вважала себе одруженою жінкою. *Та любов, од якої тьмариться світ, од якої не знаєш, на якому ти світі – на цьому чи на тому. ... Але чи є гріхом ця любов, коли відчуваєш: це – життя, життя, а поза тим немає слів...* (Зр). Або в іншій конситуації **зрада** оказіонально евфемізується як *темні підвалини чоловічо-жіночої каламуті: Але цей грішний світ стоїть і ще не завалився, мабуть, тільки тому, що існують іще жінки, які просто щиро кохають своїх чоловіків і не заглиблюються в темні підвалини чоловічо-жіночої каламуті* (Зр).

Однак частіше другий концепт слугує поясненням першого, водночас супроводжує пейоративною конотацією: *Що для вас є зрада? – Зрада – це найстрашніший гріх. Такий самий, як і вбивство* (Зр). Далі: *Зрада – це гріх. Гірші за зраду тільки вбивство і самогубство* (Зр). Або ще далі: *Традиційно зрада є найтяжчим гріхом* (Зр).

У зради в романі різні обличчя. Вона постає і як помста, причому в кількох різних конситуаціях. Насамперед, коли йдеться про Дмитрового брата, Володьку, того, що *підгулював: Володька ...розповідав: відчував особливу, екстатичну насолоду від того, що зраджував Майю Гаврилівну. Так, її, саме її!* (Зр). Майя Гаврилівна – мати його дружини, виходить, зраджує дружині, він мстив її матері, яка з ним поводитися, як із нелюбим зятем.

В іншій конситуації розкривається подружня невірність Тетяни Вікторівни, матері Женика, і як можливий мотив до злочину припускається неповага до свекрухи і бажання її відомстити: *Погана свекруха може викликати у жінки бажання зрадити її сина, як і погана теща, відповідно...* (Зр). Таким чином, тут асоціативно зближуються концепти **зрада – помста**.

Однією із сем концепту є обман, обманювати. Тому не випадково ці концепти зближуються у романі, утворюючи асоціативну пару **зрада – обман**. Щоправда, обман вербалізується за допомогою синонімічних лексем: *Щодоби настає час, коли вже не ніч і ще не ранок... Час зради й брехні* (Зр). Або: *А чоловіки завжди підведуть, ошукають і зрадять* (Зр). Іноді ж обман постає у свідомості читача як підтекстова інформація до певної лексеми, наприклад, анонімка: *...і мати розповідає, що то вона написала анонімку його дружині про його зраду*. Тут анонімка, тобто лист без підпису, імпліцитно вказує на неправдивість інформації, яку він містить.

Несподіваною у романі є асоціативна пара **зрада – свобода**. Таким же є і досить анархічне пояснення: *Якщо ви хочете знати, зрада – це свобода... Коли зраджують нас, то це гріх. Коли зраджуємо ми, то це свобода* (Зр). Тут стосується більшою мірою саме подружньої вірності, яка сприймається як несвобода, обмеження себе зв'язками лише з однією жінкою / чоловіком, коли навколо багато інших спокус.

Таким чином, опозиційні та асоціативні концепти сприяють усебічному розкриттю аналізованого концепту 'зрада'.

Висновки.

У цілому відзначимо: письменниця у своєму романі показала концепт 'зрада' багатопланово, у різноманітних виявах (*державна зрада; зрада віри, товаришів, ідей; зрада матері, батька, родини; зрада пам'яті матері; зрада себе, своїх інтересів; подружжя зрада; порушення клятви Гіннократа*); домінуючою стала тема *подружжя невірності*, що превалює на сучасному етапі розвитку суспільства, у якому стираються кордони, нівелюються морально-етичні цінності, послаблюється вплив церкви тощо. Обсяг статті обмежує: не розкрито образно-метафоричну складову концепту у художньому дискурсі роману, зокрема його когнітивно-метафоричні моделі. Це може стати об'єктом подальших досліджень, як і вияв специфіки вербалізації концепту в інших дискурсах.

Список умовних скорочень

Вікі – Зрада соціальна. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Зрада_\(соціальна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Зрада_(соціальна))

Зр – Кононенко Є. Зрада (Zrada, made in Ukraine). URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14564>

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>

УМЕ – Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959. Т. 2, кн. 4 : Літери Ж – Й. URL: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/use/first_book/part4.pdf

Література

1. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва, АКАДЕМІА, 2000. 128 с.

2. Довга Л. М. Моральні концепції українських інтелектуалів XVII ст.: уявлення про вірність та зраду. URL: <http://www.ua.z-pdf.ru/7kulturologiya/784628-1-dovga-moralni-koncepcii-ukrainskih-intelektualiv-xvii-st-uyavleniya-pro-virnist-zradu-ponyattya-zrada-rozmovno-pobuto.php>

3. Ясногурська Л. М. Наукові дослідження щодо вивчення концептів у сучасній лінгвістиці на прикладі концепту ЗРАДА. Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. М. П. Фабіан]. Ужгород: ПП «Аутдор-Шарк», 2017. Вип. 15. С. 208–224. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rc=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj8vijwaXvAhUDixOKHRtNBqgQFjACegQIBBA&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FSDzif_2017_15_37.pdf&usq=AOvVaw2CrXg4R97B9AupApOPXUc

4. Ясногурська Л. М. Семантичне профілювання концептосфери 'зрада': лінгвокультурологічний підхід. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2017. Вип. 12. С. 288–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2017_12_71

5. Ясногурська Л. М. Концепт ЗРАДА: лінгвокультурний та корпуснобазований підходи (на матеріалі української та англійської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2018. 20 с.

6. Скородумова Н. В. Этические концепты «верность» и «предательство» в английском языковом сознании. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2007. № 53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eticheskie-kontsepty-vernost-i-predatelstvo-v-angliyskom-yazykovom-soznanii/viewer>

7. Білоус Н. «Вірність» і «зрада» у світосприйнятті міщанства Київщини та Волині в XVI – першій половині XVII ст. Соціум. Альманах соціальної історії. 2006. Вип. 6. С. 141–160. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104044>

8. Панфілова Н. Ю. Особливості вербалізації концепту Зрада/Treachery в українській та англійській мовних картинах світу. Сучасні дослідження з іноземної філології. 2010. Вип. 8. С. 440–448. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/SDzif_2010_8_66

9. Іванченко М. Ю. Семантична структура концепту ЗРАДА та способи його лексичної репрезентації в англійській мові. Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). 2016. № 6. С. 57–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2016_6_14

10. Єсипенко Н. Теорія профілювання в когнітивній лінгвістиці. Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія. 2013. Вип. 667. С. 31–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnugf_2013_667_6

Spysok umovnyx skrochen

Viki – Zrada social`na. Vikipediya. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Zrada\\_\(social`na\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Zrada_(social`na))

Zr – Kononenko Ye. Zrada (Zrada, made in Ukraine). URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14564>

SUM – Slovy`k ukayyns`koyi movy` : v 11 tomax. / AN URSR. Insty`tut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Ky`yiv: Naukova dumka, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>

UME – Ukayyns`ka mala ency`klopediya : 16 kn. : u 8 t. / prof. Ye. Onac`ky`. Nakladom Administraty` UAPCz v Argenty`ni. Buenos-Ajres, 1959. T. 2, kn. 4 : Litery` Zh – J. URL: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/use/first_book/part4.pdf

References

1. Slyishkin G. G. Ot teksta k simvolu: lingvokulturnye kontseptyi pretsedentnyih tekstov v soznanii i diskurse. Moskva, AKADEMIA,

2000. 128 s.

2. Dovga L. M. Moral'ni konceptiyi ukrayins'ky'x intelektualiv XVII st.: uyavleniya pro virmist' ta zradu. URL: <http://www.ua.z-pdf.ru/7kulturologiya/784628-1-dovga-moralni-konceptii-ukrainskih-intelektualiv-xvii-st-uyavleniya-pro-virmist-zradu-ponyattya-zrada-rozmovno-pobuto.php>

3. Yasnogurs'ka L. M. Naukovi doslidzhennya shhodo vy'vchennya konceptiv u suchasnij lingvisty'ci na pry'kladi konceptu ZRADA. Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filologiyi : zb. nauk. prac' / [za zag. red. M. P. Fabian]. Uzhgorod: PP «Autdor-Shark», 2017. Vy'p. 15. S. 208–224. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj8vijwaXvAhUDixOKHRtNBqgQFjACegQIBBAD&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FSdzif_2017_15_37.pdf&usg=AOvVaw2CrXg4R97B9ArupApOPXUc

4. Yasnogurs'ka L. M. Semanty'chne profilyuvannya konceptosfery 'zrada': lingvokul'turologichny'j pidxid. Aktual'ni problemy' filologiyi ta perekladoznavstva. 2017. Vy'p. 12. S. 288–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2017_12_71

5. Yasnogurs'ka L. M. Koncept ZRADA: lingvokul'turny'j ta korpusnobazovany'j pidxody' (na materialy ukrayins'koyi ta anglijs'koyi mov): avtoref. dy's. ... kand. filol. nauk: 10.02.15. Odesa, 2018. 20 s.

6. Skorodumova N. V. Eticheskie kontseptyi «vernost' i «predatelstvo» v angliyskom yazykovom soznanii. Izvestiya RGPU im. A. I. Gertsena. 2007. # 53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eticheskie-kontseptyi-vernost-i-predatelstvo-v-angliyskom-yazykovom-soznanii/viewer>

7. Bilous N. «Virmist'» i «zrada» u svitospry'jnyatti mishhanstva Ky'yivshhy'ny' ta Voly'ni v XVI – pershij polovy'ni XVII st. Socium. Al'manax social'noyi istoriyi. 2006. Vy'p. 6. S. 141–160. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104044>

8. Panfilova N. Yu. Osobly'vosti verbalizaciyi konceptu Zrada/Treachery v ukrayins'kij ta anglijs'kij movny'x karty'nax svitu. Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filologiyi. 2010. Vy'p. 8. S. 440–448. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2010_8_66

9. Ivanchenko M. Yu. Semanty'chna struktura konceptu ZRADA ta sposoby' jogo leksy'chnoyi reprezentaciyi v anglijs'kij movi. Naukovy'j visny'k Drohobyl'cz'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy'tetu imeni Ivana Franka. Ser. : Filologichni nauky' (movoznavstvo). 2016. # 6. S. 57–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2016_6_14

10. Yesy'penko N. Teoriya profilyuvannya v kognity'vnij lingvisty'ci. Naukovy'j visny'k Chernivets'kogo universy'tetu: Germans'ka filologiya. 2013. Vy'p. 667. S. 31–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnugf_2013_667_6